

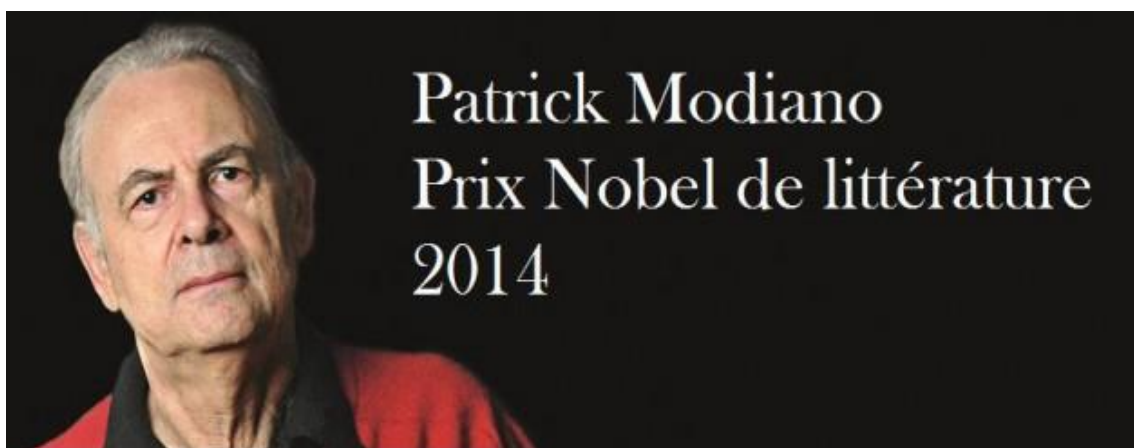

Szűcs Anita

„Darabjaira hullott, álomszerű múlt” – Patrick Modiano és a töredezett francia nemzeti identitás

Franciaország számára a második világháború nemcsak az állam nagyhatalmi helyzetében és a nemzetközi rendszerben betöltött szerepében okozott változásokat. Nemzeti identitása ekkor szenvedte el a 20. század legmegrázóbb, de nem egyetlen traumáját. Az állam identitásbeli folytonossága eltűnt, majd egy olyan mítosz nyomán épült újjá, melyet az 1970-es évektől folyamatosan lebont és újraír a múlttal való szembenézés. A kollektív és az egyéni emlékezet bizonytalan határai, az emberi – legyen az társas vagy egyéni – identitás és morál képlékenysége adja az idei Nobel-díjas, a francia Patrick Modiano írásainak állandó, visszatérő témáját.

Változatok egy témára – nemzeti és egyéni traumák összefonódása

A most 69 éves regényíró az „emlékezés művészetéért” kapta a Nobel-díjat „mellyel a legkevésbé megragadható emberi sorsokat idézi.” Modiano a második világháború után, 1945-ben született, annak az írónemzedéknek a tagja, amelyre rányomta a bélyegét a múlt, a háború traumájának kibeszéletlensége. Személyes életében nem magát a háborút, hanem az „elhallgatást”, a szembenézés helyett a felejtést, a múlt tagadását tapasztalhatta meg. Nemcsak a világháborúét, de a később, a felnőtté válás során a francia nemzeti identitás soron következő traumáit is. Kamaszként és a húszas évei elején élte végig Párizsban az algériai válság nyomasztó valóságát és a borzalmakat rejtteni kívánó, tagadó kormányzati retorikát, illetve a gaulle-ista éra kulturális és politikai központosító törekvéseinek megosztó hatását. Ekkor, 1968-ban, a májusi forradalommal egy időben *La Place de l'Étoile* címmel jelent meg az első regénye. Modiano egyéni története, egyéni traumái összeforrtak a francia társadalom

traumáival. Hogy mennyire, azt jól mutatja, hogy annak ellenére, hogy hazájában hatalmas példányszámban kelnek el könyvei (mint 30 regényt és mind ugyanannál a kiadónál, a Gallimard-nál jelent meg), és műveit 36 nyelvre lefordították mégis Franciaországon kívül a hírportálok legtöbbször ismételt kérdése az volt, hogy „Ki az a Mondiano?” Mondiano ízig-vérig francia, a francia kollektív emlékezet rezdüléseinek, változásainak pontos rögzítője. Írásainak központi eleme az egyéni és a kollektív emlékezet. A múlt bizonytalansága összecseng a francia 20. századi történelem visszasságjaival, a kollektív emlékezet formálhatóságának élményével.

Az „Ellenállás mítosza”

Modiano számára a német megszállás, Franciaország szerepvállalása a második világháborúban folyamatosan, regényei nagy részében visszatérő téma, a francia állam és a nemzet számára a kollektív identitásban bekövetkezett cezúra. A franciák a háborús szerepvállalásukat megtagadva egész az 1970-es évekig mitizált és kreált múlttal éltek, aminek lebontása és újjáépítése meghatározta a 20. század utolsó negyedének társadalomtörténetét.

A franciák a háborút a németek oldalán harcolták szinte végig, majd de Gaulle a háború után a győztes antifasiszta koalíció oldalára állította az államot. Ehhez azonban – a diplomáciai erőfeszítéseken és az ország felszabadításban való fegyveres részvételen túl – a múlt teljes tagadására, az állam folytonosságának új alapokra helyezésére volt szükség. Az 1970-es évekig senki nem kérdőjelezte meg a de Gaulle által kreált mítoszt. Franciaország az Ellenállók földje volt, amelynek földjét a náci Németország elfoglalta és kormányát bábként irányította. A levéltári dokumentumok, a visszaemlékezések azonban másfajta, összetettebb múltat tárnak elénk. 1971-ben Robert O. Paxton kiadta a második világháborús francia szerepvállalásról szóló, levéltári forrásokon alapuló munkáját, illetve Marcel Ophüls *Le chagrin et la pitié* (Bánat és szánalom) címmel mozivászonra vitte több, mint négy órás dokumentumfilmjét – megkezdődött a múlttal való szembenézés hosszú és fájdalmas folyamata.

A második világháborús francia szerepvállalás több volt, mint ellentmondásos: a kormány nem volt bábkormány, társadalmi támogatottsága a háború elején 90% felett volt. A németek ugyan megszállták Franciaországot (először egy részét, majd 1942 novemberétől az egészet), ám a kormányt a helyén hagyták. A háború elején a törvényesen megválasztott végrehajtó hatalom, a vitathatatlan tekintélynek örvendő Pétain marsallal az élen aktívan kollaborált a németekkel, kérés nélkül ellátva Hitlert nyersanyaggal, készpénzzel, munkaerővel és élelmiszerrel. Pétain Franciaországot a mindenkor győztes oldalán kívánta látni, így mindent megtett, hogy javítsa Franciaország relatív hatalmi pozícióit az új, hitleri rendben. Vichy nemcsak elfogadta a német uralmat, hanem egyenlő partnerként aktívan a németek kedvét kereste. Nemcsak a külpolitikában. Vichy köztársaság kikiáltásával Pétain lebontotta a francia köztársaságot, a „szabadság, egyenlőség, testvériség” értékei helyére a „munka, család, haza” hármását állította. Az új rend megalakítása a „nemzeti forradalom” nevet kapta, és több szempontból erőteljes fasisztoid vonásai voltak. A történészek egyetértenek abban, hogy mindezt erős társadalmi felhatalmazással tehette. A vita tárgya az, hogy a támogatottság mennyire volt teljes.

Az Ellenállás mozgalma (Résistance) kezdetben nem volt túl nagy. Hazai földön jórészt – ám nem kizárólag – a kommunisták szervezték, külföldön de Gaulle. A két mozgalom 1942-ben lépett kapcsolatba egymással. A franciaországi ellenállás 1942 novemberétől – amikor a németek az egész országot elfoglalták – kezdett tömegessé válni. Mire a normandiai partraszállással meginduló felszabadítás befejeződött, az ellenállás valódi, átfogó – legalább annyira átfogó, mint kezdetben Vichy – társadalmi támogatottságot élvezett.

A felszabadulás után de Gaulle ragadta magához a kezdeményezést. Bár 1945 végéig semmilyen legitim felhatalmazása nem volt az ország vezetésére, tisztában volt vele, hogy Franciaország csak akkor tudja az új nemzetközi rendszerben a győztesek oldalán nagyhatalomként elfoglalni a helyét, ha a kollaborálás, a náci Németország kiszolgáltatásának tényét sikerül felülírni. A háború utáni nagyhatalmi viszonyok a kezére játszottak.

De Gaulle Párizs elfoglalásakor, 1944. augusztus 25-én a hadügyminisztérium erkélyén tartott nagy beszédében világossá tette a francia háborús szerepvállalást illető álláspontját. Franciaországot megszállták és irányították, akaratát elnyomták. A Vichy köztársaságot mintegy zárójelbe téve az állam folytonosságát a harmadik köztársaságtól számította. A kollaboráció kérdése azonban viharosan rázta meg a francia társadalmat.

1944 júniusában spontán tisztogató akciók formájában kirobbant a népharag. Azokon a területeken, ahol az Ellenállás erős volt (a Massif Central, Aquitaine, az Alpok, a Jura, a Rhône-völgye) a lakosság kézbe vette a kollaborálókkal való leszámolás – a „megtisztulás”, ahogy akkoriban nevezték – kérdését. A kollaboránsokat, vagy akiket annak tartottak, elrabolták, megkínózták. A korabeli, fennmaradt fényképek megrázó eseményeket örökítettek meg. A nők lettek a bosszúakciók legkönnyebb és szimbolikus célpontjai. Azokat a nőket, akik – vagy akikről azt gondolták – összeálltak a megszállókkal kopaszra borotvált fejjel, gyakran meztelenül végigvonszolták az utcákon. Sok férfit vertek vagy öltek meg. Biztos adatot nem lehet tudni, de 10.000-re teszik a spontán tisztogatásokban érintett áldozatok számát.

De Gaulle és az ideiglenes kormány joggal érezte, hogy a „nagy félelem” három hónapja alatt kezd kicsúszni a kezükből az események irányítása. Az „Ellenállás mítosza” ekkor formálódott és kapott erőre. De Gaulle célja az erős állam megteremtése volt, ehhez pedig elengedhetetlen volt a társadalom egységének gyors megteremtése. A „Tábornok” nem akarta Franciaországot a bosszúállás országává tenni. Az állam a bírósági tárgyalások keretében kézbe vette, legális útra terelte a „megtisztulás” kérdését.

A „kollaboránsok” elkülönítésével és megbüntetésével de Gaulle megerősítette az állam egységét. Az „Ellenállás mítosza” segített a társadalmi megosztottság gyors áthidalásában – a kérdést rendezetté nyilvánította – és de Gaulle megkezdhetette azt az államépítő munkát, amire határozott ambíciót érzett. A nemzeti trauma azonban túl mély volt ahhoz, hogy így módon és gyorsasággal rendezni lehessen.

A kormányzat részéről a kollaborálással való szembenézés alapja a gyors rendezés volt. Nem voltak hajlandók sem az Ellenállás, sem a kollaborálás valódi mértékével szembenézni. Ahogy az állam törvényes keretek közé terelte a „megtisztulást”,

megegyeztetette, hogy világosan szét lehet választani a kollaborációt az ellenállástól. A kollaborálók megnevezésével megerősítették, hogy a „jó” franciák tömegéből elkülöníthető pár „rossz”, aki a német uralmat segítette. Az „árulók” – néhány áruló – megbüntetése lehetővé tette, hogy felmentsék a többi „nem áruló” franciát. A kérdést azonban nem lehetett ilyen mértékben leegyszerűsíteni. Vichy fasisztoid köztársasága kiszolgálta a náci rezsimet. A társadalmi támogatottság a kezdetek kezdetén 90% felett volt. A Renault gyárak ontották azokat a járműveket, amiket a németek a keleti fronton vetettek be, a franciák segédkeztek a rendőrségnek a zsidók összeírásában, kézre kerítésében és deportálásában, élelemmel, munkával és készpénzzel segítették a Harmadik Birodalmat. A hivatalnokok munkába mentek, az intézményrendszer működött. A kollaborálás fogalma, mértéke, határai számos kérdést vetettek fel, amire csak a társadalom egésze, a múlttal szembenező közmegegyezés sokéves, hosszú folyamata tudott volna válaszolni.

Az „Ellenállás mítosza” nem tette fel az előbbi kérdéseket. 1944. június 27-én a kormány rendeletben határozta meg, hogy mi a kollaboráció. Olyan írás, vagy magatartásforma, amely az ellenséget segítette és kárt okozott a franciák (azaz a gaullisták), vagy a szövetségesek hadmozdulataiban, vagy sértette az alkotmányos intézményeket, vagy az alapvető emberi szabadságjogokat. Ide tartozott még az anyagi haszonszerzés jogtalan módon. Mindezek bizonyítása hosszú és szinte lehetetlen feladat lett volna. Az ideiglenes kormány számára a lényeg a gyors ítélethirdetés volt. Augusztusban a kormány megalkotta a „nemzeti megaláztatás” fogalmát, ez volt az a büntetésforma, amit a bizonyítható kollaborálásért kapni lehetett. Novemberben az ideiglenes alkotmányozó nemzetgyűlés felállította azt a bíróságot, amely az kérdéskörben a 1940. június 16-án fennállt büntető törvények alapján hozott ítéletet.

A kollaborálás kezelése két nagy problémát vetett fel. Először is a bíróság által használt jogi környezet nem vette figyelembe Vichy létezését. Az 1944. augusztus 9-i rendelet eltörölte a Vichy alatti hozott jogszabályokat. Pétain 1940. június 16-i kinevezése, majd július 10-én megkezdett alkotmány átalakítása azonban törvényesen zajlott. Négy év intézményrendszerét nem lehet meg nem történtté tenni. Pierre Laval – aki a németek „embere” volt a Vichy alatti kormányzatban, majd a háború végén át is vette Pétain-tól az uralmat – mutatott rá erre. Bírósági tárgyalásán feltette a kérdést bírónak és az ügyészségnek, hogy vajon ők hol voltak Vichy alatt. Meg is válaszolta: ugyanezekben a székekben. A helyzet visszásságát mutatja, hogy azok hoztak ítéleteket, akik éppúgy kiszolgálták a rendszert, mint a vádlottak többsége.

A másik probléma a kollaborálás definíciójával volt. A gyors ítéletek érdekében a bíróság azt vizsgálta, hogy bizonyítható-e a náci németekkel való együttműködés szándéka. Mivel a szándék bizonyítása nehézségekbe ütközött, egészen felemás ítéletek is születtek. A francia gazdasági elit – Louis Renault kivételével – könnyen megúszta. A többség nemcsak az ítélet, de a vádemelés előtt is megmenekült. A köztisztviselők már rosszabbul jártak. Összességében 11.343 tisztviselőt büntettek meg valamilyen módon, 4.000 bocsátottak el – tőlük a nyugdíjat is megvonták – a többieket ideiglenesen felfüggesztették, vagy áthelyezték. A prefektusi testület kivételével (amihez hozzászámíthatjuk a rendőrség legfelső irányítását) nem történt jelentős változás a kormányzati és a gazdasági elit élén. Azt a René Bousquet-t, aki élen járt a zsidóság deportálásában, két év nemzeti megaláztatásra ítélték, majd az ítéletet

felfüggesztették, mert meggyőzte a bíróságot, hogy az Ellenállást segítette. A háború után sikeres üzletemberré vált. Maurice Papon, aki szintén aktív szerepet vállalt a zsidók deportálásában, egész rendkívüli karriert futott be, de Gaulle alatt Párizs rendőrprefektusa volt, majd 1978 és 1981 között költségvetési miniszterként tevékenykedett. A hadsereg szinte érintetlenül megúsza a „megtisztulást”: mindössze 700 tisztet bocsátottak el. A legrosszabbul az írók jártak, akik gondolataikat írásba öntötték, így nem volt probléma a szándék bizonyításával. Sokukat kivégezték, míg mondjuk Georges Albertini, a Milice második számú katonai vezetője csupán öt évet kapott. A Francia Tudományos Akadémia – bár velejéig pétainiste volt – szintén nem került középpontba. Pétain és Charles Maurras kivételével egyetlen tagja ellen sem emeltek vádat. Az akadémia Pétain és Maurras székeit üresen tartotta egészen halálukig, így tiltakozva a „megtisztulás” ellen.

Összességében a bíróság 128.000 esetet tárgyalta. 767 embert végeztek ki, 38.000 főt börtönöztek be (ebből 2702-en kaptak életfogytig tartó büntetést), és majdnem 50.000 ember lett „nemzeti megaláztatásra” ítélt. Franciaország elnézőbben bánt a kollaborálókkal, mint Dánia, Hollandia, Norvégia vagy Belgium. A közvélemény egyetértett de Gaulle-lal, maga mögött akarta tudni a múltat és a „megtisztulás” ellen fordult. A szembenézés helyett a felejtést választották. Boldogan osztották azt a képet, hogy a háború alatt mindenki az Ellenállás tagja volt, az a pár kollaboráns pedig, aki romba döntötte Franciaországot, megkapta jól megérdemelt büntetését.

Az egyéni emlékezet azonban nem szűnt meg. Mindenki, aki átélte a háború borzalmait – és itt nem csak a hadieseményekre gondolok, hanem a mindennapi túlélésért meghozott döntésekre – jól tudta, hogy a valóság nem minden esetben volt ilyen éles „kollaboráló” és „ellenálló” között. Természetesen voltak – és nem is kevesen –, akik a kezdetektől életüket kockáztatva küzdöttek a Vichy-rezsim egyre embertelenebb és magából kifordult rendszere ellen. Voltak, akik nyíltan támogatták azt. Ám a többség sem ebbe, sem abba a kategóriába nem tartozott. Túl akarta élni a háborút, és ezért, ha kellett, sodródott a rendszerrel. Mindenkinél máshol húzódott saját, egyéni „ellenállásának” határa. Az európai példák azt mutatják, hogy a társadalom számára nagyon nehéz és hosszú folyamat annak meghatározása, hogy hol húzódik az egyén és hol a fennálló rendszer felelőssége. A büntetőeljárások szükséges, de nem elégséges feltételei a nemzeti traumával való szembenézésnek.

Modiano élete ebben a közegben kezdődött. Két hónappal a háború után, Párizs külvárosában, Boulogne-Billancourt-ban született flamand színésznő anyától, illetve olasz apától. Szülei házassága nem volt mintaházasság. Ahogy Modiano maga mondta: azon párok egyike voltak, akiket egymás mellé sodort a háború világvége hangulata. Gyermeük született, de a kapcsolatuk alapja nem a hosszú távú egymás iránti elkötelezettség volt. A háború kollektív traumája a család történetét is átjárta. Édesapja, Albert Modiano zsidó származású volt, de nem hordta a sárga csillagot, és nem hagyta, hogy a neve felkerüljön azokra a listákra, melyek alapján a zsidók összeírása és koncentrációs táborokba szállítása megkezdődött. A háború alatt a feketepiacon üzletelt, és jóban volt a rue Lauriston-on állomásozó Gestapóval. A francia rendőri gépezet azonban alapos volt. Albert-t papírok nélkül elfogták, letartóztatták és Drancy-ba szállították. Drancy volt azon nagy gyűjtőközpontok egyike, ahonnan már csak Auschwitzba és más koncentrációs táborokba vezetett út. Albert

azonban megmenekült. Jó kapcsolata a Gestapóval megmentette. Ezért nemcsak a megszállást, hanem a felszabadítást is túl kellett élnie. A kollaborálás vádjától csupán zsidó származása mentette meg. A kollaborálás és az ellenállás összetett kérdése a család történetében igen hamar megjelent, és soha nem tartozott a fekete-fehér kategóriába. Modiano már második regénye apja sorsa körül forog. A regény 1969-ben *La Ronde de la Nuit* címmel jelent meg. A főszereplő a Gestapónak és az Ellenállásnak dolgozik egyszerre, zsidó származású polgártársainak vagyonát kobozza el. Erkölcsi dilemmái, meghasonlottsága jól mutatja a francia nemzeti identitás kettősségét.

Modiano gyermekkorának mindennapjait nem a kollaborálás kérdése hatotta át, de kétségtelen, érzékennyé tette őt a téma iránt. Íróként többször nyilatkozta, hogy apja életét írja mindig újra. Szülei sokat voltak távol, korán fel kellett nőnie. Gyermekkorát Biarritz, Jouy-en-Josas és Felső-Szavoja különböző bentlakásos intézményeiben töltötte. Párizs egyik legrangosabb középiskolájában 17 évesen fejezte be tanulmányait, de nem ment egyetemre.

Ifjúságának legerőteljesebb és legmeghatározóbb élménye a tízéves öccse, Rudy eltűnése volt. Az eltűnéstől való félelem mai napig feltűnik minden egyes művében. Az iskolaévei utáni öt évben a fiatal Modiano az 1960-as évek Párizsában csavargott, könyvet árult, hogy eltartsa magát. Szüleivel való kapcsolata megromlott. Jól utánozta híres írók, pl. Paul Valéry és Alain Robbe-Grillet aláírását, és dedikációkat hamisított a könyvekre. Az algériai válság nyomán Párizsba áramló embertömeg, az 1960-as évek kispolgári világa ellen lázadó, polgárpukkasztó kultúra, a szexuális forradalom, a hippimozgalmak átalakították a hagyományos társadalmat és kultúrát. „Furcsa, kaotikus időszak volt” – nyilatkozta Modiano. „Az engem körülvevő, tőlem idősebbek társasága állandó veszélyérzettel töltött el.” A társadalom peremére szorult emberek, a „normális életből” kiszakadt, „eltűnt” emberek ismét figyelmeztették a „normalitást”, a „rendes élet” viszonylagosságára, a társadalom képlékeny morális hatáira.

A gaulle-ista éra grandeur-központú hivatalos kultúrpolitikája, és az ettől teljesen külön létező francia posztmodern filozófiai és művészeti irányzatok kettős világa is azt a benyomást keltette, hogy a kultúra meghasonlott. Az algériai függetlenség polgárháborús állapotokat teremtett, a gyarmati bűnökkel való szembenézés a nemzeti identitás újabb törését hozta. Ebben a környezetben indult meg Modiano írói karrierje és a Franciaország második világháborús szereplésével való szembenézés.

A „Kollaborálás mítosza”

A francia társadalom érthető módon szabadulni akart a második világháború okozta rettenettől. De nem nagyon volt Franciaországban olyan család, amelyet az átélt események ne érintettek volna. A bírósági ítéletekkel nem minden kérdésre érkezett válasz. Hosszabb idő elteltével a kérdések újra felmerültek, a szembenézés elkerülhetetlenné vált. Mindenki tisztában volt vele, hogy a de Gaulle által megteremtett mítosz, miszerint Franciaországban mindenki ellenálló volt, legalábbis megkérdőjelezhető. Ez a furcsa kettősség rányomta a francia identitásra a bélyegét.

A kollektív identitás kettősségéről, a múlt elhallgatásáról szól Modiano első regénye, a *La Place de l'Étoile*. Amikor 1968-ban, 23 évesen középiskolai geometria-tanára, a francia író, Raymond Queneau segítségével kiadta, Modiano a hivatalos, de mindenki által elfogadott múlt és az egyéni és kollektív emlékezet közötti feszültséget akarta tükrözni. A keretet – bár Modiano számára nem a történetmesélés, hanem az érzetek, az atmoszféra átadása a hangsúlyos – a Vichy köztársaság alatti antiszemitizmus, annak növekedése adja, amely megkönnyítette a rendszer kiépülését és a kollaborálás elfogadását. A könyv – mint minden Modiano könyv – célja nem egy történet elmesélése, hanem a dilemmák, az atmoszféra újraélése. A regény mesélője saját alteregója, Raphaël Schlemilovich, aki saját bőrén tapasztalja a gyűlöletet. A történet fikció. Később, miután megkezdődött Franciaországban a múlt feltárása, Modiano mélyebben megismerte a francia zsidóság megsemmisítésére tett kísérletet. „Túl korán írtam a könyvet” – nyilatkozta. Ekkor szakított a fikció világával és történelmi alapossággal kezdte meg az egyén múltjának feltárását.

1968-ban nem Modiano volt az első, aki a második világháború témáját feszegette. A mítosz megdöntésében olyan előfutárok játszottak közre, mint az 1960-as évek francia filmművészetének egyik fenegyereke. Alain Resnais ugyan nem az ellenállásról készített filmet, de a francia új hullám egyik első dokumentum-filmjében a szokásostól eltérő módon nézett szembe a Holokauszttal. A *Nuit et brouillard* (Éjszaka és köd, 1956) a koncentrációs táborokról szólt és nagy botrányt kavart. Fekete-fehér archív jelentek – amelyekben a szövetségesek felszabadítják Auschwitz-ot – színes, kortárs kockákkal keveredtek, amelyeken a szél a zöld fűvet a szögesdrótkerítést és az omladozó falat fújja. Az újdonság a narrátor visszatérő, a felelősséget firtató kérdése volt. Az egyént nem a történelemmel, hanem a mindenkiben rejlő agresszióval szembesítette. A Holokausztot nem pusztán történelmi eseményként, hanem az emberi természetben rejlő lehetőségként ábrázolta. Truffaut a valaha forgatott filmek „legnemesebbjének és legszükségesebbjének” nevezte.

1971 volt az az év, amely a francia értelmiség figyelmét a második világháborús szerepvállalásra irányította. A szembenézés csendben, szűk körben, majd továbbgyűrűzve, egyre több embert megmozgatva, megkezdődött. A sort Klaus Barbie, a lyon-i Gestapó parancsnok megtalálása nyitotta. Barbie – akit mindenki csak a „lyon-i hentes” néven ismert, Bolíviába menekült, de 1971-ben egy satirikus hetilap, a *La canard enchaîné* leleplezte. Óriási botrány keletkezett, Bolívia elutasította a kiadatását, Pompidou pedig nem ragaszkodott ahhoz. Barbie még egy évtizedig szabad maradt, a figyelem azonban a kollaborálás és az ellenállás felé irányult.

Ugyanebben az évben a Marcel Ophuls négyórás, *Le Chagrin et la pitié* (Bánat és szánalom) című dokumentumfilmjét az egyik párizsi mozi elkezdte játszani. Ophuls 1969-ben kezdett forgatni a francia közszolgálati televízió felkérésére. Eredetileg az Ellenállásról kellett volna megemlékeznie, de a film – mintegy átesve a ló túlsó oldalára – a „Kollaborálás mítoszává” vált. A film központi figurái: egy a Németországgal szemben harcoló francia nemes, és két, az Ellenállásban aktív szerepet játszó földműves-testvér. A filmet nézve az a benyomásunk támad, hogy az elit, és pár munkás és paraszt kivételével a teljes francia társadalom kollaborált. A de Gaulle féle Ellenállás diplomáciai munkáját és véráldozatát teljes egészében figyelmen kívül hagyták. Mind a bal-, mind a jobboldal sértve érezte magát. 1981-ben Simone Veil, aki

maga is a deportáltak között volt – aközött az 1500 ember között, akik a Drancy-ból Auschwitz-ba induló 71. vonaton voltak – elítélte a filmet. „Minden franciát vadállatnak beállítani a mazohizmus egy fajtája” – nyilatkozta. A „Kollaborálás mítosza” éppúgy féligazságokat rejtett, mint az Ellenállásé. A francia közszolgálati televízió egészen 1971-ig nem adta le a filmet. Párizsban később is csak egyetlen mozi játszotta. A téma iránti érdeklődést mutatta, hogy az emberek órákig vártak, és a film 87 héten át teltházzal ment. Összességében így is csak 232.000 ember nézte meg a filmet, főként diákok, értelmiségiek.

Robert Paxton már említett történeti munkájának ugyanígy nem volt széles közönsége. A Vichy köztársasággal foglalkozó művet 1973-ban adták ki franciául, de csak az 1980-as évektől kezdtek szélesebb körben olvasni. Az értelmiség és a diákok az 1970-es évek elejétől egyre jobban megkérdőjelezték az „Ellenállás mítoszt”.

Szélesebb közönséget a téma Louis Malle 1974-ben készült játékfilmjével kapott. A filmre félmillióan váltottak jegyet, de a mítoszt ez sem döntötte meg. A film érdekessége, hogy a forgatókönyvet az új hullámos Malle filmjében jóbarátja, Modiano írta. Modiano a mai napig intenzíven részt vesz a filmvilágban, édesanyja játszott egy Godard filmben (Külön banda – *Bande à part*, 1964), a film egyik jelenetét Modiano szobájából vették fel. Modiano többször zsűrizett a Cannes-i filmfesztiválon. A *Lacombe Lucien* főhőse, a 17 éves Lucien csatlakozni akart az Ellenálláshoz, de az nem vette be a tagjai sorába. Dühében németbarát csoportot segített az információival. Tetteinek súlyos következményei voltak. Időközben beleszeretett egy zsidó lányba, védeni kezdte a zsidó közösséget. De már késő volt. A partraszállás megkezdődött, Lucien tudta, hogy a rossz oldalon harcolt, és ezért az életével kell fizetnie. A történet alapját Malle élete adta, Modiano pedig feltette a műveiben rendre visszatérő kérdéseket: mennyire lehet objektíven ítéletet hozni, hol húzódnak, hogyan alakulnak a morális határok, kinek és hogyan van joga ítéletet mondani. A műből kiderült, a kollaborálás és az ellenállás kérdése összetett, nem fekete-fehér.

Szembenézés és rácsodálkozás

Az 1970-es évek eleje a társadalomban, de nem a hivatalos politikában beállt változást tükrözte. Általános megrökönyödést váltott ki, hogy Pompidou 1973-ban a „megtisztulás” miatt bocsánatot kért a hírhedt Milice vezetőtől, Paul Touvier-től. Modiano ebben az évben találta meg és finomította írói világát. Louis Malle 1977-ben azt mondta, hogy Modiano regényei olyanok mint egy sorozat, ahol mindig ugyanaz a téma ismétlődik, mindig kicsit másképp, egyre mélyebben, mint egy zenekar, ahol egyre több hangszer szólal meg.

Az 1970-es évek olyan volt, mint egy nyitány. 1981 októberében a francia közszolgálati televízióban lejátszott *Le chagrin et la Pitié* (*Bánat és szánalom*) című filmet, majdnem 15 millióan látták. Az „Ellenállás mítosza” megtört, spontán társadalmi vita alakult ki. A francia társadalom megindult a múlttal való szembenézés rögzös útján. Vichy és a második világháborús szerepvállalás erősen megosztotta a franciákat. Truffaut filmje, az Utolsó metró (*La dernière métro*, 1980) szintén telt ház előtt ment. A film egy színháztulajdonos küzdelmeiről szólt, aki meg akarta tartani az előadásokat a megszállás alatt. A film tovább erősítette azt az érzést, hogy Franciaország nem volt

olyan hősie, mint az Ellenállás mítosza mutatta. 1981 februárjában Jean-Marie Lustiger párizsi érsekké való kinevezésével a megszállás ismét a közfigyelem középpontjába került. Lustiger áttért zsidó volt, az eredeti néven Aaron. Orleans-ban ott kellett hagynia az iskolát, hogy elkerülje a fogságot. Édesanyját Auschwitzba deportálták, ott meghalt. Az Ellenállás alatt a Témoignage chrétien-be szerveződött be. Személyes története érezte mit jelentettek a Vichy köztársaság alatti mindennapok.

A francia történészek Paxton nyomán maguk is kutatni kezdték a korszakot. 1976-ban Pascal Ory megállapította, hogy a kollaboráció valóban szélesebb körű volt, mint eddig gondolták. Philippe Burrin svájci történész 1984-ben francia típusú fasizmusról írt. 1987-ben Stéphane Courtois a francia szerepvállalást kutatta a Holokausztban, Henry Rouso pedig *A Vichy szindróma* c. művében a Vichy-vel való kiegyezést mutatta be.

1987 a filmművészet tovább feszegette az ellenállás és kollaborálás kérdését. Louis Malle a *Viszontlátásra, gyerekek! (Au revoir les enfants)* c. filmjében a kollaboráció mindennapokban megjelenő valóságát érzékeltette. A történet alapját Malle ismét saját életéből merítette. 1944 januárjában három új fiú érkezett abba a bentlakásos jezsuita iskolába, ahol Malle is tanult. Egyikük Malle versenytársra lett az iskolai megmérettetéseken, majd jó barátja. A fiúk zsidó származásúak voltak. Egy napon beállított a Gestapo és elvitte őket azzal a tanárral együtt, aki megpróbálta őket megvédeni. Malle mélyen megindító filmet készített.

1987-ben óriási nyilvánosság előtt elkezdődött Klaus Barbie pere. Franciaország 1983-ban Robert Badinter-nek, az akkori igazságügy miniszternek köszönhetően megkapta Barbie-t. 41 emberiség ellen elkövetett bűncselekménnyel vádolták, többek között az utolsó 1944. augusztus 11-én Lyonból Auschwitzba induló vonattal 629 zsidó deportálásával. Barbie-t Jacques Vergès védte, aki a védelmet arra építette, hogy annak a Franciaországnak, amely a gyarmatokon több tízezer életet oltott ki, nincs erkölcsi alapja ítéletet hozni. Barbie életfogytiglani börtönbüntetést kapott ugyan, de az döntés és hatása kétes volt. A Barbie perben segédkezett Serge Klarsfeld, és felesége Beate, akiknek köszönhetően 1971-ben megtalálták a Lyoni hentest. Életüket a háborús bűnösök kézre kerítésének szentelték. 1978-ban Serge Klarsfeld kiadta a franciaországi zsidók deportálásáról szóló visszaemlékezéseit. Miután Modiano olvasta annak a közel 80.000 nőnek, gyermeknek és férfinak a nevét, születési idejét és a deportálások történetét, szakított a fikció világával. „Mivel az irodalom hajtóerejét főképp az emlékezet adja, úgy éreztem, hogy az egyetlen használható forma a visszaemlékezés. Úgy, ahogy Serge Klarsfeld csinálta.” – írta Modiano.

És valóban. Regényei innentől a múlt, az emlékezet nyomozásai. Nem tudjuk megnyugtatóan összerakni, mi történt a múltban, kik vagyunk valójában. Az ember emlékezete, akár a közösség emlékezete formálható és felülírható. A normalitás határai a közmegegyezésen alapulnak, és ennek erkölcsi vonatkozásait mindannyian viseljük. A francia társadalom a múlttal való szembenézés kezdetétől ezt a bizonytalanságot élte át. A kollektív emlékezet dekonstruálása és újjáépítése elbizonytalanította az alapvető erkölcsi kategóriákat. Jó és rossz kérdését a társadalom felülírhatta, a nemzeti és egyéni traumákat egyszerűen „elfelejthette”, a szőnyeg alá söpörhette.

1978-ban Modiano a *Sötét boltok utcája* című regényéért (1980, Magvető) megkapta a Goncourt-díjat. Modiano emlékezése és identitáskeresése írásaiban szó szerinti nyomozássá válik. A történetekben saját múltjuk folyamatos feltárásában, pontosításában az idő helyett a tér kap nagyobb szerepet. A helyek, ahol a regények, elbeszélések játszódnak önmagukon túlmutató jelentőséggel bírnak. Ez a múlt-kutatás összecseng Pierre Nora, francia történész 1984 és 1992 között megjelent *Lieux de mémoire* (Az emlékezet helyei) c. történeti tanulmánygyűjteményében kidolgozott módszerrel. Akárcsak Nora számára a nemzeti, Modiano számára az egyéni történelem az „emlékezés helyein” keresztül nyert szimbolikus jelentőséget. Modiano a francia új regény utáni generációhoz tartozik, és a Nora-féle történetkutatás segítségével visszatért a történetmeséléshez. Történetei azonban szakadozottak, soha nem alkotnak kerek egészet. Helyek, személyek visszatérnek, egyfajta dematerializált „lieux de mémoire” teremtéssel nem lehet megnyugtató módon a múltat rekonstruálni. A múlt nem válik befejezetté, a jelen múlt- és önazonosság kutatása folyton újra és újraírja.

A hivatalos politika változása

A múlt formálhatóságát, a felülírás valóságát mutatta annak a három franciának a pere, akiket a Vichy köztársaság alatt elkövetett emberiség elleni bűnökkel vádoltak. A három nagy per vitte át a társadalmi szembenézést a hivatalos politikai retorika világába. A perek és az azokkal járó társadalmi figyelem hozta meg a hivatalos álláspont felülírását. A Mitterrand éra egyik nagy társadalmi várakozása a múlttal való szembenézés kérdése körül összpontosult.

A három francia közül az első René Bosquet volt, aki Vichy alatt igazságügy-miniszterként elrendelte az összeírásokat. A második az a Maurice Papon, akinek politikai karrierje a negyedik és az ötödik köztársaság alatt felfelé ívelt. 1942 után a Bordeaux-i prefektúra elöljárójaként 800 ember deportálásra adott parancsot. A harmadik, Paul Touvier, aki 1944-ben hét tús életét oltotta ki. Touvier ellen 1992. április 13-án bizonyítékok hiányában ejtették a vádat. Azonnal fellebbeztek ugyan, de sokan (emlékezve Pompidou bocsánatkérésére) azt gyanították, hogy Touvier magasabb körök védelmét élvez.

A hivatalos politikát az ellenállás/kollaborálás kérdése 1992-ben érte nagy erővel. Közeledett a Vélodrome d'Hiver megépítésének az 50. évfordulója. (Az épületet 1942. július 16.-án adták át, az egyik legnagyobb gyűjtőközpont lett Franciaországban, ahonnan a halál- és munkatáborokba szállították az embereket.) Februárban több értelmiségi kérte a kormányt, hogy hivatalosan ismerje el Vichy bűneit. Mitterrand a kérést július 14-én tartott sajtókonferenciáján elutasította. „A Köztársaságnak semmi köze Vichy-hez.” – mondta. De Gaulle annak idején hasonlóan nyilatkozott.

1992 után Mitterrand defenzívába szorult. Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a francia politikai elit nem dughatja homokba a fejét. A nemzetgyűlés 1992. július 16-át a „megemlékezés napjává” nyilvánította. Mitterrand-t kifütyülték, mert jelen volt ugyan, de nem szólalt meg. 1993 februárjában a *Le Canard enchaîné* kiderítette, hogy

Mitterrand minden évben az első világháborút lezáró fegyverszünet napján (november 11.) koszorút küld Pétain sírjára. A köztársasági elnöki hivatal elmondta ugyan, hogy a Verdun-i győzött köszönti, és nem Vichy-re emlékezik, mégis sokakat sokkolt a hír. 1993. november 8-án a szóvivő bejelentette, hogy nem küldenek több koszorút, de mindez Pierre Péan könyve miatt már megkésett gesztus volt.

Péan – aki oknyomozó újságíró volt, és 1977-ben a Bokassa-ügy felderítésében szerzett hírnevet magának – szeptember 1-én, amikor az újságírók visszatértek szabadságukból könyvet jelentetett meg arról, hogy Mitterrand ifjú évei alatt milyen szerepet vállalt Vichy-ben. A könyvben nem volt semmi új, Mitterrand maga is segítette Péan-t, mégis azt, aki kritika nélkül elfogadta az Ellenállás mítoszt, sokkolta a könyv. Mitterrand a TV-ben magyarázkodott, de a dolog egyre rosszabb lett. Kijelentette, hogy nem emlékszik Vichy zsidótörvényeire (!), és megismételte, hogy nem kér bocsánatot Franciaország nevében, mert a köztársaságnak semmi köze Vichy-hez. Azt is mondta, hogy Bosquet már „régóta a barátja” és azért lassította ellene a vádemelést, mert „a franciák már úgyis megbékéltek.” „Nem – írta a Le Monde – Franciaország nem békélhet meg azzal, hogy részt vett az Endlösungban.” Mitterrand elmulasztotta a lehetőséget, hogy őszinte magyarázatot adjon, ezzel megingatta az Ellenállásban játszott szerepéről kialakult képet (addig semmi baj nem volt vele).

1993-ban egy őrült megölte Bosquet-t, de Touvier pere továbbzajlott. A vád szerint az egyház is a Touvier segítségére volt. A francia katolikus egyház komolyan vette az állítást, és a lyoni érsek megbízott pár történészt, hogy tárják fel az egyház szerepét az ügyben. Trouvier-t valóban segítette az egyházi szimpatizánsok kiterjedt hálózata, bár hivatalosan az egyház nem. 1994. április 20-án életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, ő volt az első francia, akit az emberiség ellen elkövetett bűnökért ítélték el.

Mitterrand után, Chirac köztársasági elnöksége alatt történt meg az „Ellenállás mítosza” retorikájának hivatalos megdöntése. Lionel Jospin, miniszterelnök 1998. november 5-én Craonne falujában nagy beszédet mondott. Craonne-nál volt az első világháború egyik legtöbb emberáldozatot követelő csatája, illetve itt volt az 1917-es zendülés is. Jospin arra szólított fel, hogy azokat a katonákat, akiken Pétain példát statuált (lelövetett) integrálják be a kollektív emlékezetbe. Mindenki tetszését kivítva, Chirac azonban dühös volt, hogy megelőzte.

A Vichy-vel való szembenézés még mindig nem történt meg. Chirac ebben a kérdésben ott lépett, ahol Mitterrand elbukott. 1995. július 16-án beszédet mondott a Vélodrome d'Hiver évfordulóján. Szakított a több évtizedes francia retorikával és elismerte Franciaország felelősségét a zsidók deportálásában. A francia állam, a franciák követtek el bűnöket a megszállás alatt – mondta. 450 rendőr és csendőr szolgált ki a náciakat. A felvilágosodás és az emberi jogok hazája kiszolgáltatta azokat, akiket meg kellett volna védenie.

Az egyház követte a példáját. Két évvel később, 1997. szeptember 30-án Drancy táborában avattak egy emlékművet, ahol Saint-Dennis püspöke elítélte az egyház magatartását a megszállás alatt. Az „Ellenállás mítosza” ezzel hivatalosan megdőlt, azonban nem tűnt el egy csapásra.

1997. október 8-án Maurice Papon végül bíróság elé állt Bordeaux-ban. A tárgyalását már csaknem akkora érdeklődés övezte, mint annak idején Dreyfus tárgyalását. Nem

volt ugyan a vád része, de ekkoriban került előtérbe Papon felelőssége, az 1961 októberében az algériaiak Szajnába szorításában. A vád oldalán tanúskodott Robert Paxton és más történészek. Végül 1998 áprilisában elítélték, tíz évet kapott emberiesség ellenes bűnökért. A tárgyalás nem a rendszert, nem Papon feletteseit, hanem őt tette felelőssé. Az ítéletben de Gaulle-t idézték: Vichy nem volt legális. Az „Ellenállás mítosza” így tovább él. Franciaország azonban rálépett a megbékélés útjára. A hivatalos elismeréssel megkezdődhetett a múlt mélyebb feltárása, és az azzal való szembenézés.

Nem véletlen, hogy 1997-ben írta Modiano egyik legnagyobb alkotását *Dora Bruder* címmel. A regény 2006-ban magyarul is megjelent. A történet nyomozás. Az író 1988-ban a *Paris Soir* egyik 1941-es kiadásában ráakadt egy apróhirdetésre, amelyben a szülők 15 éves lányukat keresik. A regény a közel tíz éves nyomozás történetét rögzíti. A lány kétszer szökött meg a katolikus internátusból, majd az őt bűjtatóktól is. A narrátor-író a szülők és a lány sorsát egész Auschwitzig követte végig, és visszatérő témája, szakadozott, egymásnak ellentmondó múlttöredékei egyszerre írják saját zavaros fiatalságának, a Dora Bruder-nek (Bruder németül fiútestvért jelent, így Dora lehet eltűnt öccsének az alteregója is) és apja életének történetét. Modiano egyszerre nyomoz a francia történelem és saját (Dora) sorsa után. A francia kortárs akadémiai trenddel ellentétben Modiano egyszerű, tiszta irodalmi nyelven ír. Ez a letisztultság még erősebben emeli ki és állítja szembe a múlt borzalmait a jelen bizonytalanságával. „Ugyanazt a könyvet írom” – mondta Modiano, és valóban. A múlttal való szembenézés könyvét, amelyet kollektív és egyéni emlékezet darabkái mozaikszerűen tarkítanak. Maga a kutatás garanciát ad arra, hogy sem egy nemzet, sem az egyén története nem merül feledésbe. Modiano és az olvasóközönség rögzíti, újraírja, és ezzel megmenti a legrosszabb, a feledés, vagy a dogmává nyomorodás sorsától.

Modiano Nobel-díja – francia és egyetemes

Franciaországban a hivatalos elismerés megnyitotta az utat a múlt teljes körű feltérképezése és kibeszélése előtt. A nemzeti traumák feldolgozása, a társadalmi párbeszéd erősíti a nemzeti identitást. Modiano művészete ennek a folyamatnak, az egyéni és a kollektív emlékezet dekonstruálásának és konstruálásának a szerves része és tükröződése, nem kifejezett Holokauszt-irodalom.

A Nobel-díj egy franciának történő odaítélése sokakat meglepett. Egy sajtókonferencián maga Modiano is azt mondta, hogy szeretné tudni miért ő kapta. Egyrészt a franciák nemrég, 2008-ban kapták meg a svéd díjat, utoljára Le Clézio-nak ítélték oda. Modiano kiadója Antoine Gallimard akkor azt nyilatkozta, hogy szerinte úgy jó harminc évnek kell eltelnie, míg újra francia lesz a díjazott. Másrészt sokan nem európai nyertest vártak. Modiano vetélytársai – a kenyai Ngugi Wa Thiong'o, a japán Haruki Murakami, és az amerikai Philip Roth – jóval nagyobb nemzetközi figyelmet kaptak, mint francia kollégájuk.

Műveit olvasva azonban világosan érzékeljük, hogy bár olyan problémákról ír, amit a francia társadalom kollektív emlékezete oszt, Modiano mondanivalója nemcsak

egyetemes, de aktuális is. Ma, a szélsőjobb előretörése és a megoldatlan társadalmi integrációs problémák újra felvetik a nemzeti identitás, a kollektív emlékezet megteremtésének kérdését. A szélsőséges politikai retorika a társadalom egyes rétegeit megpróbálja kirekeszteni a nemzet közösségből. Az integrációs problémák erős etnicizálódása nemcsak a „megszóltottaknak” – de ahogy Vichy példája mutatta – a közösség egészére is fenyegetést jelent.

Modiano művészete a problémákkal való szembenézésre tanít. Számára a múlt nem lezárt tények és események sorozata, hanem akár az egyén, akár a közösség által konstruált emlékezet. A konstrukció pedig a jelenben nem zárul le, a múlt egy folyamatosan (újra)teremtett folyamat, amely nem egységes egészet alkot, hanem egymásnak ellentmondó, egymást kizáró elemeket tartalmaz. A mai, sokszínű társadalom kollektív emlékezete folyamatosan megújuló, erős nemzeti identitást hozhat létre, míg a „kibeszéletlenség”, a problémák „szőnyeg alá söprése”, a társadalom tagjainak fenyegetése és a morális határok gyöngülése gyengítheti. A szembenézés, a múlt felderítése a közösségi identitás folyamatos megteremtésének, erősítésének szerves része.

Felhasznált irodalom:

Kandó Eszter: *Múltkult – Modiano nyomozásai*. HVG. 2014. december 6. 44–47.

Kaprièlian, Nelly: *Patrick Modiano: C'est l'oubli le fond du problème, pas la mémoire*. Les Inrockuptibles. 2012. szeptember 30. A letöltés helye: <http://www.lesinrocks.com/2012/09/30/livres/modiano-herbe-des-nuits-entretien-11307847/>

Schwartz, Alexandra: *Patrick Modiano's Postwar World*. The New Yorker. 2014. október 9. A letöltés helye: <http://www.newyorker.com/books/page-turner/patrick-modianos-postwar>

Szerbhorváth György: *Modiano Nobel-díja nyomában*. Librarius. 2014. december 10. A letöltés helye: <http://librarius.hu/2014/12/10/modiano-nobel-dija-nyomaban/>

Irodalmi és hírportálok:

The Economist: *Patrick Modiano: French letters*. 2014. november 29. A letöltés helye: <http://www.economist.com/news/books-and-arts/21634990-how-past-inspires-years-nobel-laureate-french-letters>

Gallimard: *Patrick Modiano, prix Nobel de littérature*. A letöltés helye: <http://www.gallimard.fr/Actualites/Patrick-Modiano-prix-Nobel-de-litterature-2014>

The Guardian: *Suspended Sentences by Patrick Modiano – three novellas from the Nobel laureate*. 2014. november 16. A letöltés helye: <http://www.theguardian.com/books/2014/nov/19/suspended-sentences-patrick-modiano-three-novellas>

Les Inrockuptibles: *Patrick Modiano, écrire pour réparer le passé*. 2014. október 26. A letöltés helye: <http://www.lesinrocks.com/2014/10/26/livres/lart-reparation-11529778/>

Könyvesblog: *Patrick Modiano kapta a Nobel-díjat*. 2014. október 9. A letöltés helye: http://konyves.blog.hu/2014/10/09/kapta_a_nobel-dijat

Litera: *Patrick Modiano az irodalmi Nobel-díjas*. 2014. október 9. A letöltés helye: <http://www.litera.hu/hirek/az-irodalmi-nobel-dijas-74286>

MTI: *Modiano titka*. 2014. október 9. A letöltés helye: <http://www.hirado.hu/2014/10/09/az-identitaskereses-az-emlekezés-a-modiano-életmu-kozeppontjaban/>

Modiano magyar nyelven megjelent könyvei:

Patrick Modiano: *Éjfű*. Tarandus Kiadó, Győr, 2014.

Patrick Modiano: *A kis Bizsu*. Fordította Röhrig Eszter. Tarandus Kiadó, Győr, 2014.

Patrick Modiano: *Dora Bruder*. Fordította Röhrig Eszter. Vince Kiadó, Budapest, 2006.

Patrick Modiano: *Augusztusi vasárnapok*. Elek és Társa Kiadó, Budapest, 1996.

Patrick Modiano: *Sötét Boltok utcája*. Fordította Déva Mária. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1980.